

SELF-DETERMİNASYON İLKESİ VE KUZEY IRAK'TA PLANLANAN BAĞIMSIZLIK REFERANDUMU HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Fatih Yurtlu

TASAV Siyaset, Hukuk ve Yönetim Araştırmaları Merkezi

Giriş

Self-determinasyon ilkesi, bir başka ifadeyle ulusların kendi kaderini tayin hakkı, özellikle 20. yüzyılın başından itibaren uluslararası ilişkiler bakımından önem arz eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ilkenin hedefi her ne kadar “ortaya çıkan uluslararası krizleri barışçıl yollarla çözmeye” şeklinde ifade edilmekteyse de zaman içerisinde bizzat bu ilkenin de yeni uluslararası krizler çıkardığını/çıkarabileceğini gözlemlemek mümkündür. Bu ikilemin nedenini ise self-determinasyon ilkesinin soyut ve değişebilir olmasında aramak gerekir. Öyle ki bu ilke, yaşanan çağın içerisinde bulunduğu siyasî, ekonomik ve sosyolojik konjonktüre göre yorumlanabilmekte ve dinamikleri kolayca değişebilmektedir. Ancak tüm bunlara rağmen self-determinasyon; günümüzde de uluslararası ilişkiler bakımından genel kabul gören, önemli uluslararası antlaşmalarda kendine yer bulmuş pozitif bir hukuk kuralı/ilkesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde, tıpkı tarihî süreçte olduğu gibi, ilkenin kapsam ve uygulaması bakımından birçok tartışmalı husus söz konusudur. En basit bir örnekle, self-determinasyon talebinde bulunabilecek toplulukların hangi niteliği taşıması gerektiği bile doktrinde başlı başına tartışmalı bir durumdur.¹ Ancak bu çalışmanın dar kapsamı itibarıyla doktrinde var olan tartışmalı hususların ayrıntılarına girilmeyecek, sadece self-determinasyon ilkesinin muhtevasına kısaca değinilecek ve akabinde özellikle coğrafyamızda yaşanmakta olan sorunlar bakımından bu ilkenin uygulanabilirliği hususunda kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Zira, Kuzey Irak'taki özerk yönetim bölgesinin 25 Eylül 2017 tarihinde bir bağımsızlık referandumu yapacağını ilân etmiş olması, self-determinasyonun ne olduğu sorusunun bir kez daha gündeme gelmesine yol açmış, bu husustaki temel kural ve ilkelerin gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır.

Self-determinasyon ilkesinin Tarihî Gelişim Süreci ve İçeriği

Self-determinasyon ilkesinin tarihî kökenleri bakımından çok farklı gelişmelere atıf yapmak mümkün olmakla birlikte, günümüzdeki anlamıyla self-determinasyon hakkı, Wilson İlkelerinden (3. ilke) kaynaklanmış olup, bu ilkenin uygulanan uluslararası hukukta kabulü ise Birleşmiş Milletler (BM) antlaşması ile gerçekleşmiştir.² Self-determinasyon ilkesi, BM Antlaşması'nın 1. maddesinin 2. fıkrası ile 55. ve 76. maddelerinde açıkça ifade edilmektedir. Ancak bu ilkeye ilişkin BM Şartı'ndaki söz konusu hükümler, ilkenin ne şekilde anlaşılması ve uygulanması gerektiği noktasında somut bir norm olarak karşımıza çıkmadığından ilkenin anlam ve kapsamının belirlenmesi, özellikle 1960'tan itibaren BM tarafından kabul edilen kararlar ve ilân edilen ilkeler çerçevesinde belirlenmiştir.³

Self-determinasyon ilkesinin içeriğine bakıldığında bu hakkın doktrinde; "*iç self-determinasyon*" ve "*dış self-determinasyon*" olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki, devletlerin iç örgütlenmelerine yönelik olarak diledikleri yönetim biçimi ve sair konular hakkında kendi kararlarını verebilmesini ifade ederken ikincisi bir halkın bağımsız bir devlet kurma da dâhil, dilediği bir devlete bağlı olma iradesini ifade etmektedir.⁴ Bu noktada uluslararası hukuk bakımından iç self-determinasyon hakkı daha geniş bir biçimde anlaşılıp yorumlanmasına rağmen, dış self-determinasyon hakkı çok daha dar yorumlanmakta ve bu hak bakımından uluslararası hukuk kurallarıyla ciddî sınırlamalar getirilmesi kabul görmektedir.

Doktrinin büyük çoğunluğu, bağımsızlık talebinde bulunma şeklinde ortaya çıkabilecek dış self-determinasyon taleplerinin yalnızca sömürge veya işgal altında bulunan topluluklar tarafından kullanılabilceğini savunmaktadır.⁵ Bu yaklaşım, özellikle tarihî süreçle ve ilkenin temel amacıyla da örtüşmektedir. Bu yaklaşımı destekleyen bir diğer unsur ise, 23 Eylül 1960 tarihli BM Genel Kurulunca kabul edilen 1514 sayılı "Sömürge İdaresi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri"dir. Bu bildirin 6. maddesinde, "*bir ülkenin millî birliğinin ve ülke bütünlüğünün kısmen veya tamamen bozulmasını amaçlayan herhangi bir teşebbüs Birleşmiş Milletler Şartı'nın amaç ve ilkeleri ile bağdaşmaz*" denilmektedir.⁶

Kısacası; self-determinasyon ilkesine dayanılarak bağımsız bir devlet kurma ya da egemenliği altında bulunan devletin dışında başka bir egemen devlete bağlanma hakkının, münhasıran sömürge veya işgal altında bulunan toplumlar tarafından kullanılabilceği ifade edilmektedir. Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) şimdiki kadarki tutumunun da bu yaklaşımla uyumlu olduğu görülmektedir.⁷ Ancak tüm bunlara rağmen, özellikle Sovyetler Birliği'nin ve Yugoslavya'nın dağılma sürecinde, bağımsızlıklarını ilân eden devletlerin bağımsızlık girişimlerini bu ilke üzerine temellendirmeleri; self-determinasyon ilkesinin yalnızca sömürge olan devletler bakımından uygulanabileceği görüşünü tartışmaya açmıştır.⁸

Sayıca az da olsa bazı yazarlar, sömürge olmayan topluluklar tarafından da bu hakkın kullanılarak bağımsızlık ilân edilebileceği hususunu gündeme getirmişler ve bu

tezlerini Sovyetler Birliği'nin ve Yugoslavya'nın dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni devletleri örnek göstererek desteklemişlerdir. Fakat örnek gösterilen bu ülkeler açısından gözden kaçırılmaması gereken en önemli husus ilgili devletlerden ayrılarak bağımsızlık ilân eden bu yeni devletlerin federal bir devletin federe parçalarından olmaları ve bu federal devletlerin anayasalarında federe devletler için self-determinasyon hakkının önceden tanınmış olmasıdır.

Kuzey Irak'ta Planlanan “Bağımsızlık Referandumu” Açısından Değerlendirme

Self-determinasyon, daha eski birtakım gelişmelere dayandırılabilirse de esas itibarıyla 20. yüzyılın başlarından itibaren uluslararası ilişkilerde belirleyici işlev gören temel bir ilke olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, ilkenin tam olarak ne anlama geldiği ve hangi durumlarda uygulama alanı bulacağı hususunda kesin ve ortak bir kanâate varıldığını söylemek pek de mümkün değildir. Çünkü bu ilkenin anlaşılıp yorumlanmasında, her dönemin uluslararası gelişmeleri etkili olmaktadır.

Özellikle 2. Dünya Savaşı ve sonrasındaki süreçte, bu ilkenin anlaşılıp yorumlanması noktasında önemli tartışmalar yapılmış ve doktrinde diğerlerine nazaran baskın bir görüş ortaya çıkmıştır. Genel kabul gören bu görüşe göre; iç self-determinasyon konusunda çok daha geniş bir yetki alanının tanınması kabul edilirken, dış self-determinasyon konusunda çok daha dar bir uygulama alanı bırakılması kabul görmektedir. Aksinin kabulü hâlinde; ilkenin esas amacı olan “uluslararası problemleri dostane ve barışçıl olarak çözme” yaklaşımı tehlikeye maruz kalmış olacaktır. Özellikle egemen devlet tarafından açık ve net bir biçimde, bir toplumun uluslararası hukuk tarafından tanınmış temel hak ve özgürlüklerine kötü niyetli, sistematik bir baskının olmadığı durumlarda, bir topluluğun self-determinasyon hakkını kullanarak bağımsızlık kazanma yoluna gitmesi kabul edilmemektedir. Aksi takdirde hemen her topluluk bu yolu kullanmak suretiyle bağımsızlık kazanmak isteyecektir. Böyle bir durum ise uluslararası barışa katkı sağlamak şöyle dursun, daha fazla çatışma ve istikrarsızlık getirecektir.

Dahası, BM sözleşmesinin ve uluslararası hukukun bir diğer temel ilkesi, sınırların değişmezliği ilkesidir ve bu ilke uyarınca sınırların değişmesine yol açacak bağımsızlık talepleri sadece istisnâî hâllerde destek görebilmektedir. Ayrıca, bir özerk devletin bağımsızlık talebinde bulunmasının o federe devletin çatısı altındaki diğer özerk yapılar ya da merkezî hükûmet altında yaşayan vatandaşların kaderiyle de ilgili olmasından dolayı, tek taraflı taleplerin karşılık bulması ancak diğer tarafların da buna rıza göstermesiyle mümkündür. Somutlaştırmak gerekirse, Katalonya'nın bağımsızlık taleplerine karşı İspanya hükûmetinin olumsuz yanıtının⁹ ve İspanya Anayasa Mahkemesinin bu yöndeki girişimleri askıya alan kararının¹⁰ temelinde, İspanya Anayasasının özerk yapılara böyle bir hak vermemiş olmasının yanı sıra böylesi bir kararın tüm İspanya halkını etkileyecek olması ve Katalonya haricinde yaşayan İspanyolların Katalanların bağımsızlığını desteklememeleri yatmaktadır.

Bu sebeplerle self-determinasyon hakkı, münhasıran işgal altında bulunan veya sömürge olan toplumlar için meşru sayılan bir bağımsızlık yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹ Bunun aksinin kabulü, hem teorik hem de pratik gerekçelerle mümkün görünmemektedir. Bu haklı yaklaşımın bir sonucu olarak da federe devletlerin bu ilkeye referansla bağlı buldukları devletten ayrılıp bağımsızlık ilân etmeleri, uluslararası hukuk bakımından istikrarsızlık ve çatışmaya davet çıkaracağı gerekçesiyle kabul görmemektedir.

Bu konuya ilişkin olarak Sovyetler Birliği'nin ve Yugoslavya'nın dağılması nedeniyle ortaya çıkan örneklerde, ayrılma talebinde bulunan devletlere mevcut Federal Anayasa tarafından self-determinasyon haklarının zaten tanınmış olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Ayrıca; federal devletlerde federe devletin self-determinasyon ilkesine dayanarak bağımsızlık ilân etmeleri, ancak diğer federe devletlerin de bunu kabul etmesine bağlıdır. Bu açıdan federe bir devletin tek taraflı bir kararla bağımsızlık ilân etmesi self-determinasyon ilkesi ile bağdaşmayacaktır. Kısacası self-determinasyon, bir topluluğun bağlı bulunduğu devletten ayrılıp yeni bir devlet kurma hakkına sahip olması anlamına gelmemektedir. Bu hakka istinaden, kimi azınlıkların ayrı bir devlet talebinde bulunmaları, meşrû bir hak talebi olarak değil, belli bazı devletler için tanınmış bir hakkın suiistimali olarak kabul görecektir.

Tüm bu bilgi ve yaklaşımlar ışığında, Irak'ın kuzeyinde bulunan bölgesel yönetimin tek taraflı olarak, 25 Eylül 2017 tarihinde yapacağını açıkladığı "*bağımsızlık referandumu*"nun bu uluslararası ilkeyle bağdaşmadığı açıktır. Söz konusu girişim, self-determinasyon ilkesinin ancak işgal ya da sömürge altında bulunan devletler bakımından bir bağımsızlık talebinin gerekçesi olabileceği hususuyla çelişmektedir.

Böyle bir girişimin bölgedeki istikrarsızlığı daha da artıracığı, coğrafyadaki siyasî ve askerî çatışmaları derinleştirerek var olan insanî krizi daha da büyüteceği noktasında hem Irak Devleti, hem bölge devletleri, hem de diğer uluslararası aktörler hemen hemen aynı fikirdedir. Dolayısıyla tek taraflı olarak dayatılan bu girişimin, bölgede sağlanmaya çalışılan istikrar ve barışı ateşe atacağı ve self-determinasyon ilkesinin aslî amacı olan "uluslararası problemleri barışçıl yollarla çözüme" ilkesiyle bağdaşmayacağı açıktır.

Sonuç

Yukarıda açıklanan gerekçelerle, federe devletler bakımından self-determinasyon ilkesine dayanılarak bağımsızlık talep edilmesi kural olarak mümkün değildir. Böyle bir girişim, uluslararası hukukta çok sınırlı olarak kabul görmektedir. Sınırlı kabulü mümkün kılan şartlar şunlardır;

1. Daha önceden Federal Anayasa'da ilgili federe devletlere böyle bir hak açıkça tanınmış olmalıdır.
2. Federe devlet tarafından talep edilen bağımsızlık talebi diğer tüm federe devletler ve federal devlet tarafından oybirliği ile kabul edilmelidir.

Sayılan her iki durum da söz konusu olay bakımından mevcut değildir. Öncelikle bağımsızlık hakkına yönelik bir düzenleme yürürlükteki Irak Anayasa'sında mevcut değildir. Dahası, ilgili bölgedeki birçok yerleşim yerinin hukukî statüsü dahi tartışmalıdır. Böyle bir talebin Irak Devleti tarafından kabul edilmeyeceği de açıkça ifade edildiğinden, bu sınırlı uygulama alanı bakımından da söz konusu girişim bariz bir biçimde hukuka aykırıdır.

Sonuç olarak, Irak'ın kuzeyinde bulunan bölgesel yönetimin tek taraflı olarak 25 Eylül 2017 tarihinde yapacağını açıkladığı "bağımsızlık referandumu" bölgede zaten çıkmaza giren barışı ve istikrarı tehlikeye atacaktır, var olan çatışma ortamını derinleştirecektir. Tüm bunlara ek olarak bu zorlama girişiminin, uluslararası hukuka da aykırı olacağı ve dolayısıyla da hukukî bir sonuç doğurmayacağını kabul etmek gerekir.

Katalonya'nın Eylül 2015'te merkezî hükûmetin itirazına rağmen gerçekleştirdiği gayri resmî referandumda yüzde 80'le desteklenen bağımsızlık fikrinin hiçbir somut siyasî ve hukukî sonuç doğurmadığı da bu çerçevede akılda tutulmalıdır. Kuzey Irak'taki bölgesel yönetimin tek taraflı ve hukukî dayanaktan yoksun girişimlerinin de Irak merkezî hükûmeti ve bölgedeki diğer devletler başta olmak üzere uluslararası aktörler tarafından bağlayıcı ve meşru kabul edilebilir bir sonuç doğurmayacağını ifade etmek yerinde olacaktır.

Notlar

¹ Self-determinasyon ilkesinin hukukî ve siyasî mahiyetini açıklayan farklı yaklaşımlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Füsün Arsava, "Self-Determination Hakkının Tarihî Gelişimine Bir Bakış ve Aaland Adaları Sorunu", *Seha Meray'a Armağan*, yıl 1981, s. 55 v.d.

² Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, 2. Kitap, 9. Bası, Ankara, 2013, s. 7.

³ Pazarıcı, s. 7.

⁴ Pazarıcı, s. 8.

⁵ İlyas Doğan, *Devletler Hukuku*, 2. Bası, Ankara, 2013, s. 175; Pazarıcı, s. 8-9.

⁶ BM Enformasyon Merkezi (UNIC-Ankara), Sömürge İdaresi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri (Genel Kurul'un 1514(XV) sayılı ve 14 Aralık 1960 tarihli kararı), http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/sozlesmeler/coktarafliisoz/bm/bm_38.pdf

⁷ Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) konuyla bağlantılı olarak verdiği son kararlardan biri, Kosova kararıdır. Her ne kadar bu karar, BM Genel Kurulu'nun başvurusu üzerine verilen "görüş" niteliğinde olup bağlayıcı nitelikte olmasa da, konuya ilişkin UAD'nın güncel yaklaşımını yansıtmaya bakımından önemlidir. Bununla beraber UAD, bu kararında farklı bir yaklaşımla kendisine sorulan soruyu olabildiğince dar yorumlayarak, birçok konuda görüşünü saklama yolunu seçmiştir. Karara ilişkin ayrıntılı bilgi ve değerlendirme için bkz. Uğur Bayıllıoğlu, "Uluslararası Adalet Divanı Kosova'nın Kendi Kaderini Tayin Hakkını Onayladı mı?", *TBB Dergisi*, 2011/92, s. 287 v.d.

⁸ Pazarıcı, s. 9.

⁹ "Başbakan bağımsızlık referandumuyla ilgili konuştu: İstemiyorum, inanmıyorum, olmayacak", *CNN Türk*, 28 Mayıs 2017.

¹⁰ "İspanyol AYM'nden Katalonya'da referanduma engel", *TRT Haber*, 14 Aralık 2016.

¹¹ Doğan Kılıç, "Self Determinasyon İlkesinin Azınlıklar Açısından Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XII, Y. 2008, Sa. 1-2, s. 966.